

אריק הובסבאום

“בל נטען שאנו יודעים לאן כל זה מוביל”

עידן הקיצוניות¹ מסתיים ב-1991, בפנורמה של סחף עולמי – התמוטטות תקוותיו של תור הזהב לשיפור חברתי עולמי. מהן לדעתך ההתפתחויות העיקריות בהיסטוריה העולמית מאז?

אני רואה חמישה שינויים עיקריים. ראשית, תזוזת המרכז הכלכלי של העולם מן הצפון האטלנטי לדרום אסיה ולמזרחה. זה החל ביפן בשנות השבעים והשמונים, אבל עלייתה של סין, מאז שנות התשעים, יצרה את השינוי הממשי. שנית, כמובן, המשבר העולמי של הקפיטליזם. ניבאנו אותו, ובכל זאת ארך הרבה מאוד זמן עד שהתרחש. שלישית, הכישלון הקולני של הניסיון האמריקאי להגמוניית יחיד בעולם אחרי 2001 – כישלונה גלוי לעין כל. רביעית, עלייתו של גוש מדינות חדש – ה-BRIC (ברזיל, רוסיה, הודו וסין) – כישות פוליטית, שטרם התגבשה כאשר כתבתי את עידן הקיצוניות. וחמישית, השחיקה השיטתית בסמכותן של מדינות האומה בתוך הטריטוריות שלהן ובחלקים גדולים של העולם, והתפוררות האפקטיביות של כל רשות ממלכתית. אפשר היה לנבא זאת, אבל העניין גדל לממדים שלא צפיתי.

מה עוד הפתיע אותך מאז?

אף פעם לא הפסקתי להיות מופתע נוכח הטירוף הגמור של הניאור-שמרנים, שלא רק התיימרו לחשוב כי אמריקה היא העתיד, אלא האמינו גם כי ניסחו אסטרטגיה וטקטיקה שתגשים עתיד זה. ככל שאני מבין, במונחים רציונליים לא היתה להם אפילו אסטרטגיה קוהרנטית. דבר שני, שהפתיע אותי הרבה פחות, אבל היה משמעותי מאוד – הוא תחייתה של הפיראטיות, שנטינו לשכוח. זה

1 אריק הובסבאום, עידן הקיצוניות, עם עובד. כל ההערות הן של המתרגמים.

חדש. ושלישית, וזה עוד יותר מקומי: התמוטטות המפלגה הקומוניסטית של הודו במערב בנגל.² את זה באמת לא צפיתי.

האם אתה צופה תקומה למה שפעם היה מעמד הפועלים?

לא בצורתו המסורתית. מרקס צדק, ללא ספק, כאשר ניבא שבשלב כלשהו של התיעוש יקומו מפלגות מעמדיות גדולות. אבל המפלגות הללו, אלו שהצליחו, לא פעלו כמפלגות פרולטריות טהורות. כאשר רצו להתרחב מעבר למעמד הצר, הן עשו זאת כמפלגות עממיות, שנבנו סביב ארגון אשר הומצא בידי מעמד הפועלים ולמענו. למרות זאת, היו מגבלות לתודעה המעמדית. בכריטיניה לא זכתה מפלגת הלייבור אף פעם ביותר ממחצית הקולות. גם באיטליה היתה המפלגה הקומוניסטית מפלגת העם יותר מאשר מפלגה פרולטרית. בצרפת התבסס השמאל על מעמד פועלים חלש יחסית, אלא שעוצמתו הפוליטית חוזקה באמצעות המסורת המהפכנית הגדולה, שאותה הצליח לרשת – מסורת שמיינֶפֶה את הפרולטריון והשמאל כאחד. שקיעתו של מעמד פועלי הכפיים נראית סופית. ישנם, או יהיו, רבים שיצטרכו לעשות עבודת כפיים, וההגנה על תנאייהם תישאר תפקידה העיקרי של כל ממשלת שמאל. אבל עניין זה אינו יכול עוד להיות הבסיס לתקוותיהם: כבר אין להם, אפילו לא בתיאוריה, פוטנציאל פוליטי, משום שהם חסרים את היכולת לארגן את מעמד הפועלים הישן. היו עוד שלוש התפתחויות שליליות. האחת היא, כמובן, שנאת זרים – אשר לגבי רוב מעמד הפועלים, כמו שאמר פעם אוגוסט בֶּבֶל, היא ”סוציאליזם של שוטים” – השומרת לי על העבודה מפני מתחרים. ככל שתנועת הפועלים חלשה יותר, כך גדל כוחה של הקסנופוביה. שנית, חלק גדול מעבודת הכפיים, וממה שכונה בשירות הציבורי הבריטי ”דרגות נמוכות ומניפולטיביות”, אינו קבוע. למשל, סטודנטים או מהגרים העובדים בקייטרינג, ועל כן קשה לראות אצלם פוטנציאל לארגון. היחידים שאפשר לחשוב עליהם כבעלי פוטנציאל כזה הם עובדי ציבור, משום שהרשויות הציבוריות פגיעות מבחינה פוליטית. ההתפתחות השלישית והחשובה ביותר היא, לדעתי, הפיצול הגובר המתבצע באמצעות קריטריון מעמדי חדש – הצלחה בבחינות בכתבי הספר ובאוניברסיטאות ככרטיס כניסה לעבודה. זוהי, אם תרצו, מְרִיטוֹקְרַטִיָה: אבל היא ניתנת לאומדן, וממוסדת, ומתווכת בידי מערכות החינוך. כתוצאה מכך פנתה התודעה המעמדית מהתנגדות למעסיקים

2 המפלגה הקומוניסטית ההודית (PCI [MI]) שלטה במדינה האזורית של מערב בנגל במשך למעלה משלושים שנה.

להתנגדות לעשירים מסוג כזה או אחר – לאינטלקטואלים, ללאיטה ליברלית, לאנשים שמנהלים אותנו. אמריקה היא הדוגמא הבולטת, אבל תופעה זו לא חסרה גם בבריטניה, כפי שעולה מעיון בעיתונות הבריטית. העובדה שתואר דוקטור, או לפחות לימודים אקדמיים מתקדמים, מגדילים את הסיכוי להרוויח מיליונים מסבכת קצת את המצב.

האם תיתכנה סוכנויות אחרות? כבר לא, לא במונחים של מעמד אחד, אלא שלדעתי אף פעם לא היתה אפשרות כזאת. קיימת פוליטיקה פרוגרסיבית של קואליציות, אפילו יציבות, יחסית, למשל זו שבין המעמד הבינוני המשכיל, קוראי ה"גרדיאן" והאינטלקטואלים – בעלי ההשכלה הגבוהה, הנוטים שמאלה יותר מאחרים – לבין העניים וחסרי ההשכלה. אלה שתי קבוצות שהן מהותיות לתנועה כזאת, אבל ייתכן שהיום קשה לאחדן יותר מאשר בעבר. במובן מסוים, העניים יכולים להזדהות עם מולטי-מיליונרים, כמו בארצות הברית. הם יכולים לומר: 'אילו רק היה לי מזל, הייתי כוכב פופ'. אבל אינם יכולים לומר: 'אילו היה לי מזל, הייתי מקבל פרס נובל'. יש כאן בעיה אמיתית בארגון פוליטי של אנשים שהיו יכולים, באופן אובייקטיבי, להיות באותו צד.

איך היית משווה את המשבר הכלכלי הנוכחי ל'שפל הכלכלי הגדול'?

המשבר של 1929 לא החל בבנקים. הבנקים התמוטטו שנתיים אחר כך. דווקא הבורסה היא שגרמה לצניחה בייצור, אשר לוותה באבטלה ובירידה ממשית בייצור, בשיעורים גדולים מאי פעם בעבר. למיתון הנוכחי קדמו סימנים רבים יותר מאשר לשפל של 1929, שנפל כמעט כרעם ביום בהיר. מן ההתחלה היה צריך להיות ברור שהפונדמנטליזם הניאו-ליברלי מייצר אי יציבות עצומה בפעילות של הקפיטליזם. עד 2008 נראה כאילו הוא משפיע רק על אזורים שוליים – על אמריקה הלטינית בשנות התשעים ובתחילת שנות ה-2000; על דרום מזרח אסיה; על רוסיה. ברוב הארצות פירוש הדבר היה, בסך הכל, התמוטטות מזדמנת של הבורסה, שהתאוששה די מהר. הסימן לכך שמשוה באמת רע מתרחש, צריך היה להיות, לדעתי, ההתמוטטות של ניהול ההון לטווח ארוך ב-1998, אשר הוכיחה עד כמה שגוי היה כל מודל הצמיחה. אלא שבאורח פרדוקסלי הוא לא נתפש כך. המשבר הביא כמה אנשי עסקים ועיתונאים לגלות מחדש את קרל מרקס כמי שכתב משהו מעניין על כלכלה מודרנית גלובלית. לא היה לזה שום קשר לשמאל.

כלכלת העולם של 1929 היתה פחות גלובלית מזו של ימינו אלה. לכך

היתה, כמובן, השפעה מסוימת. לאנשים שאיבדו את משרותיהם, למשל, היה קל יותר לשוב לכפריהם מאשר היום. ב־1929, בחלק גדול מהעולם שמחוץ לאירופה וצפון אמריקה, חלקים גלובאליים של הכלכלה היו באמת רק מובלעות שהניחו את סביבתן בלא שינוי. לקיומה של ברית המועצות לא היה שום השפעה מעשית על המשבר, אבל היה לה אפקט אידיאולוגי עצום – היא היתה האלטרנטיבה.

מאז שנות התשעים אנו חוזים בעלייתן של סין והכלכלות המתפתחות אשר השפיעו באופן מעשי על המשבר הנוכחי, משום שסייעו לשמור על יציבות הכלכלה העולמית באופן מאוזן בהרבה משהיה מתפתח בלעדיתהן. למעשה, אפילו בימים שהניאו־ליברליזם טען לשגשוג, הגידול הממשי התרחש במידה רבה בכלכלות המתפתחות החדשות, בעיקר בסין. אני בטוח שאלמלא סין, ההתמוטטות של 2008 היתה רצינית הרבה יותר. לכן אני סבור שנצא מהמשבר הזה מהר יחסית; אף כי בארצות מסוימות – למשל בבריטניה – הוא יימשך עוד זמן.

מה יהיו השפעותיו הפוליטיות?

השפל של 1929 הוביל באופן מכריע לתפנית ימינה בכל מקום, מלבד צפון אמריקה, מקסיקו וסקנדינביה. בצרפת, ב־1936, החזית העממית קיבלה רק חצי אחוז יותר משקיבלה ב־1932, כך שניצחונה סימן מיפנה במערך הבריתות הפוליטיות, ולא שום דבר עמוק יותר. בספרד, למרות המצב הכמעט־מהפכני, או המהפכני, התוצאה המיידית היתה תזווה ימינה, ואכן זו היתה התוצאה בטווח הארוך. ברוב הארצות האחרות, בעיקר במרכז אירופה ובמזרחה, נעה הפוליטיקה בחדות לעבר הימין. השפעת המשבר הנוכחי איננה חד משמעית. סביר להניח שהשינויים העיקריים בפוליטיקה ובמדיניות לא יתרחשו בארצות הברית או במערב, אלא בסין. אבל את טיבם של השינויים אפשר רק לשער.

האם סין, לדעתך, תמשיך להדוף את המיתון?

אין סיבה להניח שסין תפסיק פתאום לצמוח. המיתון היה מהלומה לממשלה הסינית, משום שהוא בלם, זמנית, הרבה מאוד תעשיות. אבל הארץ הזאת עדיין מצויה בשלבים מוקדמים של התפתחות כלכלית, ומרחב ההתפתחות שלה עצום. איני רוצה לגלוש לספקולציות לגבי העתיד, אבל אפשר לדמות שבעוד עשרים או שלושים שנים סין תהיה חשובה בזירה העולמית עוד יותר מאשר היום – לפחות מהבחינה הכלכלית והמדינית; לאו דווקא מהבחינה הצבאית. נכון, יש לה

בעיות עצומות – תמיד יש מי ששואל אם הארץ הזאת יכולה להישאר מאוחדת. ואולם אני סבור כי הסיבות הממשיות והאידיאולוגיות שגורמות לאנשים לרצות בסין מאוחדת ממשיכות להיות חזקות מאוד.

איך אתה מעריך את ממשל אובמה אחרי שנה?

אנשים כל-כך שמחו שנבחר אדם כמוהו, ועוד בתקופה של משבר, עד כי חשבו שהוא חייב להיות רפורמטור גדול, לעשות מה שרוזוולט עשה. אבל הוא לא נהג כך. אובמה התחיל רע. אם אתה משווה את מאה הימים הראשונים של רוזוולט למאה הימים הראשונים של אובמה, מה שמזדקר לעין הוא הנכונות של רוזוולט לקחת לעצמו יועצים לא רשמיים, לנסות משהו חדש, בהשוואה להתעקשות של אובמה להישאר לגמרי במרכז. אני חושב שהוא החמיץ את ההזדמנות. היתה לו הזדמנות אמיתית בשלושת החודשים הראשונים, כאשר הצד השני היה שפוף, ועוד לא החל לארגן מחדש את כוחותיו בקונגרס, אבל אובמה לא עשה זאת. אפשר לאחל לו הצלחה, אבל סיכויי, נדמה לי, לא נראים מעודדים במיוחד.

מתוך התבוננות בזירה הלוהטת ביותר של הקונפליקט הבין לאומי,
אתה חושב שלפתרון שתי המדינות, כפי שהוא נראה כרגע, יש סיכוי
של ממש בפלסטין?

אישית, אני בספק רב אם זה עומד כרגע על הפרק. יהא הפתרון אשר יהא, שום דבר לא יתרחש עד שהאמריקאים יחליטו לשנות לגמרי את עמדתם, וללחוץ על הישראלים. ולא נראה שדבר כזה מתרחש.

יש לדעתך אזורים כלשהם בעולם שבהם פרויקטים חיוביים,
פרוגרסיביים, עדיין חיים-וקיימים, או צפויים להתעורר מחדש?

אין ספק כי באמריקה הלטינית, הפוליטיקה והשיח הציבורי הכללי מתנהלים עדיין במונחי הנאורות הישנה – הם ליברליים, סוציאליסטיים, קומוניסטיים. במקומות הללו אתה מוצא אנשי צבא המדברים כמו סוציאליסטים, אנשי צבא שהם סוציאליסטים. אתה מוצא תופעות כמו זו של לולה, שנבחר לנשיא ברזיל על בסיס התנועה של מעמד הפועלים, וכמו מוראלס, נשיא בוליביה. לאן זה יוליך, זו כבר שאלה אחרת, אבל השפה הישנה עדיין מדוברת, והצורות של הפוליטיקה הישנה עדיין מתקיימות. אינני בטוח לגמרי לגבי מרכז אמריקה, אף כי ישנם סימנים של תחייה למסורת המהפכה, אפילו במקסיקו עצמה. אבל נראה כי התהליך הזה לא יגיע רחוק, הרי מקסיקו הוטמעה לגמרי לתוך הכלכלה

האמריקאית. אני חושב שאמריקה הלטינית יצאה נשכרת מהעדר הלאומיות האתנית-לשונית והמחלוקות הדתיות. עד לאחרונה, תמיד הדהים אותי לראות שאין שם סימנים לפוליטיקה אתנית. פוליטיקה כזו הופיעה בתנועות של ילדים במקסיקו או בפרו, אבל לא בממדים דומים למה שהתרחש באירופה, אסיה או אפריקה.

ייתכן כי בהודו, הודות לכוח המוסדי של מסורת נהרו החילוניות, פרויקטים פרוגרסיביים יוכלו להתעורר שוב לחיים. אבל לא מסתמן כאילו עניין זה מחלחל להמונים, למעט כמה אזורים כמו בנגל וקראלה, שם מקבלים הקומוניסטים, או קיבלו, תמיכה המונית, כנראה לצד כמה קבוצות כמו הנאקסאליטים – המאוואיסטים של בנגל – או המאוואיסטים בנפאל. מעבר לכך, המורשת של תנועת הפועלים הישנה, תנועות סוציאליסטיות וקומוניסטיות באירופה, נשארה די חזקה. המפלגות שנוסדו בימי אנגלס ממשיכות להיות, כמעט בכל מקום באירופה, מועמדות פוטנציאליות לממשלה או מפלגות מרכזיות באופוזיציה. אני חושב שבשלב כלשהו עשויה מסורת הקומוניזם, בבלקן ואפילו בחלקים של רוסיה למשל, להגיח בדרכים שאיננו יכולים לנבא. אינני יודע מה יקרה בסין, אבל אין ספק שהם חושבים במונחים שונים, ולא במונחים מאואיסטיים או במונחים מרקסיסטיים שרק עברו התאמה.

תמיד היית ביקורתי ביחס ללאומיות ככוח פוליטי, והזהרת את השמאל מפני צביעתה באדום. אבל יצאת בחריפות גם נגד הפרתה של הריבונות הלאומית בשם התערבויות הומניטריות. איזה סוגים של אינטרנציונליזם רצויים ואפשריים אחרי שקיעתם של אלה שצמחו מתוך תנועת הפועלים?

ראשית, ההומניטריות – האימפריאליזם של זכויות האדם – אין לו דבר עם אינטרנציונליזם. הוא או סימן לתחיתו של האימפריאליזם, המוצא לו תירוץ מתאים להפרת ריבונותה של מדינה – גם אם תירוץ מלא כנות; או שהוא מאשש את האמונה בעליונות הנמשכת של אותו אזור ששלט בכדור הארץ מאז המאה השש־עשרה עד סוף המאה העשרים – וזה מסוכן אפילו עוד יותר. אחרי הכל, הערכים שהמערב מבקש להשליט הם ערכים אזוריים ספציפיים, ואינם בהכרח אוניברסליים. אילו היו אוניברסליים, צריך היה לנסחם מחדש במונחים אחרים. אני לא חושב שאנחנו עוסקים כאן במשהו שכשלעצמו הוא לאומי או בינלאומי. לאומיות, מכל מקום, אינה נוגעת לעניין כאן, משום שהסדר הבינלאומי המבוסס על מדינות אומה – השיטה הווסטפאלית – היה בעבר, לטוב ולרע,

אחד מאמצעי ההגנה הטובים ביותר מפני זרים הנכנסים לתוך הארץ.³ אין ספק כי מרגע שסדר זה בוטל, נפתחה הדרך ללוחמה תוקפנית ולהתפשטות. ואכן, זו הסיבה שבגללה ארצות הברית גינתה את הסדר הווסטפאלי.

אינטרנציונליזם, שהוא החלופה ללאומיות, הוא עניין חמקמק. או שהוא סיסמה ריקה מהבחינה הפוליטית, שמטעמים מעשיים, בתנועת הפועלים הבינלאומית, לא היתה לו שום משמעות מיוחדת – או שזו הדרך להבטיח אחידות לארגונים ריכוזיים חזקים, כמו הכנסייה הקתולית או הקומוניסטרן. משמעות הכנסייה היתה שכקתולי אתה מאמין בדוגמות מסוימות ושותף למנהגים מסוימים, ואין זה משנה מי היית והיכן; במישור התיאורטי כך קרה גם במקרה של המפלגות הקומוניסטיות. עד כמה זה באמת עבד, ומתי זה נפסק – אפילו בכנסייה הקתולית – זו כבר שאלה אחרת. אבל אין כאן באמת מה שאנחנו מכנים בשם 'אינטרנציונליזם'.

מדינת האומה היתה ונשארה המסגרת להכרעות פוליטיות, מבית ומחוץ. עד לאחרונה, פעילויות תנועת הפועלים – ולמעשה כל הפעילויות הפוליטיות – נוהלו כמעט כולן במסגרת המדינה. אפילו בתחומי האיחוד האירופי, הפוליטיקה עדיין מובנית במונחים לאומיים. במלים אחרות, אין כוח על-לאומי היכול לתפקד מחוץ לקואליציה של מדינות נפרדות. אולי היוצא מן הכלל בהקשר זה הוא האסלאם הפונדמנטליסטי המיסיונרי, המתפשט מעבר למדינות, אבל זה עדיין לא הוכח. ניסיונות מוקדמים יותר להקים מדינות על פאן-ערביות, כמו בין סוריה למצרים, התמוטטו בדיוק בגלל ההתעקשות על גבולות של מדינות קיימות, אשר היו בעבר גבולות קולוניאליים.

אם כך, האם אתה רואה מכשולים אינהרנטיים הניצבים בפני כל ניסיון לחרוג מגבולותיה של מדינת האומה?

מבחינה כלכלית, ומרוב האספקטים האחרים – במידה מסוימת אפילו מבחינה תרבותית – מהפכת התקשורת יצרה עולם שהוא באמת בינלאומי. פועלים בו כוחות הכרעה טראנס-לאומיים, ומתרחשות בו פעילויות וזרימה של רעיונות ברמה הטרנס-לאומית. התקשורת בין בני אדם היא טראנס-לאומית יותר משהיתה אי פעם בעבר. אפילו לתרבויות לשוניות נוספו ביטויים מלשון התקשורת הבינלאומית. אבל בפוליטיקה אין כל סימן שתהליך כזה אכן מתרחש; וזוהי

3 המושג מתייחס לסדר בין מדינות אומה, המתבססת על טריטוריאליזם ואי התערבות של גורמי חוץ בתוך הממלכה. חוקרים מייחסים את הסדר העולמי הזה ל"שלום וסטפאליה" שסיים ב-1648 את מלחמות "שלושים השנים" ו"שמונים השנים".

הסתירה הבסיסית כרגע. אחת הסיבות להעדר התהליך היא שבמאה העשרים עברה הפוליטיקה דמוקרטיזציה רבתי, והציבור הרחב היה מעורב בה. ציבור זה סבור כי המדינה מהותית לצורך קיום פעילות יומיום נורמלית המאפשרת את חייו. ניסיונות לשבור את המדינה מבפנים, באמצעות ביזור, התקיימו בעיקר ב־30-40 השנים האחרונות, ולעתים בהצלחה. אין ספק כי בגרמניה הדה־צנטרליזציה עלתה יפה בכמה מובנים, ובאיטליה הרגינאליוזציה הועילה מאוד. ואולם, הניסיונות לכונן מדינות על־לאומיות לא צלחו. האיחוד האירופי הוא דוגמא מובהקת ביותר לכך. במידה מסוימת, הוא הגיע לשיתוק כיוון שמייסדיו חשבו על מדינת־על כאנלוגית למדינה הלאומית, רק גדולה יותר – אף כי לדעתי אפשרות כזו לא היתה קיימת, והיא לבטח לא אפשרית היום. האיחוד הוא תגובה אירופית ספציפית. היו רמזים, בזמן זה או אחר, להתהוותה של מדינה על־לאומית במזרח התיכון ובעוד מקומות, אבל האיחוד האירופי הוא היחיד שנראה כאילו הגיע למשהו. אני לא מאמין, למשל, שיש הרבה סיכוי לצמיחת פדרציה גדולה בדרום אמריקה. לא הייתי מהמר על אפשרות כזאת.

כך נותרת הסתירה הבלתי פתורה: מצד אחד, ישויות ושיטות טראנס־לאומיות מרוקנות את המדינה, אולי עד כדי קריסתה. אבל אם זה יקרה – ואין סיכוי מיידי כזה, לא במדינות המפותחות – מי יבצע את החלוקה־מחדש ואת יתר הפונקציות שער כה רק המדינה ביצעה? כרגע מתקיימים בעת ובעונה אחת מעין סימביוזה וקונפליקט. זוהי אחת הבעיות הבסיסיות של כל פוליטיקה עממית בימינו.

**מובן שהלאומיות היתה אחד הכוחות הפוליטיים המניעים במאה
התשע־עשרה, וכמעט לכל אורך המאה העשרים. כיצד אתה קורא
את הסיטואציה כיום?**

אין ספק שמבחינה היסטורית, הלאומיות היתה במידה רבה חלק מתהליך הכינון של המדינות המודרניות, אשר דרשו צורה שונה של לגיטימציה מזו של המדינה המסורתית, התיאוקרטית או השושלתית. השאיפה המקורית של הלאומיות היתה ליצור מדינות גדולות, ונראה לי שהפונקציה המאחדת ומרחיבה היתה חשובה מאוד. המהפכה הצרפתית היתה מקרה אופייני, שגרם ב־1790 לאנשים לומר, ככל הנראה, 'כבר איננו דופינאים או דרומיים, כולנו צרפתים'. בשלב מאוחר יותר, משנות השבעים של המאה התשע־עשרה, אפשר למצוא בתוך המדינות הללו תנועות אשר דוחפות לכיוון של מדינות עצמאיות. זה היה כמובן הרגע הווילסוני של ההגדרה העצמית – אף כי למרבה המזל, בשנים 1918-1919 הוא עדיין קיבל תיקון מסוים מכוח ההגנה על המיעוטים, שנעלם מאז

לגמרי. למעשה, אף אחת ממדינות האומה החדשות הללו לא היתה הומוגנית מבחינה אתנית או לשונית, ועניין זה זכה להכרה, גם אם לא מהלאומנים עצמם. אבל אחרי מלחמת העולם השנייה כולם, לא רק הקומוניסטים, עסקו בחולשת ההסדרים הקיימים באמצעות יצירה מכוונת, כוחנית, של הומוגניות אתנית. תהליך זה הסב סבל אדיר והיה כרוך באכזריות רבה, ובטווח הארוך גם נכשל. ובכל זאת עד לאותה תקופה, הלאומיות הברלנית עבדה לא רע. אחרי מלחמת העולם השנייה היא קיבלה חיזוק מתהליך הדה-קולוניזציה, שהוביל ליצירת מדינות נוספות. היא התחזקה עוד יותר בסוף המאה העשרים, בעקבות התמוטטות האימפריה הסובייטית, שיצרה גם היא מיני-מדינות נפרדות, ובהן מדינות שכמו המושבות בתחילה לא רצו להיפרד, והעצמאות נכפתה עליהן, מכוחה של ההיסטוריה. איני יכול להימנע מהתחושה כי הפונקציה של המדינות הקטנות והנפרדות, שמספרן גדל מאוד מאוד מאז 1945 – השתנתה. אין ספק שהן זוכות להכרה בקיומן. לפני מלחמת העולם השנייה, מדינות קטנות כמו אנדורה, לוקסמבורג, וכל היתר, אפילו לא נתפשו כחלק מהמערכת הבין לאומית, אלא בקרב אספני בולים. הרעיון שכל דבר, עד למדינת הוותיקן, הוא עכשיו מדינה וחברה פוטנציאלית באו"ם – זהו עניין חדש. כמו כן ברור למדי כי במונחים של כוח, אין הן יכולות למלא תפקיד מסורתי של מדינות – הן אינן יכולות לצאת למלחמה נגד מדינות אחרות. אבל הן הפכו לגני העדן הפיסקליים הטובים ביותר, או ליחידה קטנה ביותר בעבור אלה שמעדיפים את הטראנס לאומיות: איסלנד היא דוגמא טובה; סקוטלנד אינה מפגרת הרבה אחריה.

הפונקציה ההיסטורית של יצירת אומה כמדינת אומה חדלה להיות הבסיס ללאומיות. הסיסמה כבר איננה משכנעת כשהיתה. ייתכן שבעבר היא היתה אמצעי יעיל ליצירת קהילות ולארגון נגד יחידות פוליטיות וכלכליות אחרות. אבל כיום, היסוד הקסנופובי בלאומיות הופך חשוב יותר ויותר. ככל שהפוליטיקה הפכה יותר דמוקרטית, התפתח בה הפוטנציאל הזה לשנאת זרים. הגורמים לקסנופוביה היום רבים משהיו אי פעם בעבר. זוהי תופעה תרבותית יותר מאשר פוליטית – ראו את עליית הלאומיות האנגלית או הסקוטית בשנים האחרונות – אבל היא אינה מסוכנת פחות משום כך.

האם הפאשיזם לא כלל צורות כאלו של קסנופוביה?

עד גבול מסוים, לפאשיזם היה חלק ברחף ליצור אומות גדולות. אין ספק כי הפאשיזם האיטלקי קידם במידה רבה את הפיכתם של הקלברזים או האומבריאנים לאיטלקים. אפילו בגרמניה, רק ב-1934 החלו הגרמנים להגדיר עצמם כגרמנים,

ולא מ שום שהיו שוואבים, או פראנקונים או סקסונים. כמוכן שהפאשיזם הגרמני, או הפאשיזם של מרכז אירופה ומזרחה, היו כולם שונאי זרים נלהבים – שרוב שנתם, אך לא כולה, כוונה נגד יהודים. ונכון שהפאשיזם העניק פחות הגנה מפני יצרים קסנופוביים. אחת המעלות האדירות של תנועות הפועלים הישנות היתה שהן כן העניקו הגנה כזאת. זה קיבל ביטוי ברור מאוד בדרום אפריקה: אלמלא המחויבות של ארגוני שמאל מסורתיים לשוויון ולאיי-אפליה, היה להם קשה הרבה יותר לעמוד בפיתוי לנקום באפריקנרים [הלכנים].

הדגשת את הדינמיקה של הבדלנות והקסנופוביה של הלאומיות. האם אתה רואה בהן גורמים הפועלים בשולי הפוליטיקה העולמית יותר מאשר בזירת האירועים המרכזית?

כן, זה כנראה נכון – אף על פי שיש אזורים שבהם הובילה הלאומיות לעוצמות אדירות של סבל, למשל, בדרום מזרח אירופה. אין ספק שהלאומיות – או הפטריטיזם, או ההזדהות עם עם מסוים, שאינו מוגדר בהכרח על בסיס אתני – ממשיכה להעניק לממשלות נכס עצום של לגיטימציה. זה המצב בסין. אחת הבעיות של הודו היא שאין לה דבר כזה. ארצות הברית אינה יכולה להישען על אחדות אתנית, אבל יש בה, כמוכן, רגשות לאומיים חזקים. הסנטימנטים הללו מתקיימים ברוב המדינות המתפקדות. לכן הגירה המונית יוצרת היום יותר בעיות מאשר בעבר.

איך אתה צופה שתפעל הדינמיקה החברתית של ההגירה בת זמננו, עכשיו כשמספר המהגרים המגיעים בכל שנה לאיחוד האירופי שווה לזה המגיע לארצות הברית? האם היית צופה צמיחה הדרגתית של עוד כור היתוך, אירופי, בדומה לזה של אמריקה?

אבל בארצות הברית הכור הפסיק להתך כבר בשנות הששים של המאה הקודמת. יתר על כן, ההגירה של סוף המאה העשרים שונה לגמרי מזו של תקופות קודמות, בעיקר משום שאין פירושה ניתוק הקשר עם העבר, לפחות לא במידה שאפיינה תקופות קודמות. היום אדם יכול להמשיך לחיות, בעת ובעונה אחת, בשני עולמות, ואפילו בשלושה, ולחוש הזדהות עם שניים או שלושה מקומות שונים. אדם יכול להמשיך להיות גואטמלאי כאשר הוא מתגורר בארצות הברית. ישנן גם סיטואציות, כמו באיחוד האירופי למשל, שבהן ההגירה אינה יוצרת אפשרות של היטמעות. פולני הבא לבריטניה אינו אמור להיות אלא פולני שבא לעבוד. זה בפירוש מצב חדש, השונה למדי מן הניסיון של בני דורי למשל, שהיו גולים

פוליטיים – אני אישית לא הייתי כזה – דור שבו משפחתו של פלוני היתה יכולה להיות בריטית, אבל מבחינה תרבותית אף פעם לא חדלה להיות אוסטרית או גרמנית, אם כי באמת האמינה כי עליה להיות אנגלית. אפילו אחרי שבניו של הדור ההוא חזרו לארצותיהם, זה כבר לא היה אותו הדבר – מרכז הכובד השתנה. תמיד יש יוצאים מן הכלל: המשורר אריך פריד, שחי במשך חמישים שנה בוויילסדן (צפון-מערב לונדון), המשיך למעשה להיות בגרמניה. אני מאמין כי חיוני לקיים את כללי ההיטמעות הבסיסיים, שאזרחים של ארץ מסוימת צריכים לנהוג בדרך מסוימת, ולהחזיק בזכויות מסוימות, המגדירות אותם. כי אסור להחליש זכויות אלה מנימוקים רב-תרבותיים. אחרי ככלות הכל, באופן יחסי צרפת שילבה לא פחות מהגרים מאשר ארצות הברית, ובכל זאת היחסים בין המקומיים למהגרים לבטח טובים יותר שם, משום שערכי הרפובליקה הצרפתית נשארו בבסיסם שוויוניים, ואין שם ויתורים במרחב הפומבי. אדם רשאי לעשות בביתו כרצונו – כך היה גם בארצות הברית במאה התשע-עשרה – אבל במישור הציבורי זוהי ארץ דוברת צרפתית. הקושי האמיתי איננו עם המהגרים, אלא עם המקומיים. דווקא בארצות כמו איטליה או ארצות סקנדינביה, שלא היתה להן היסטוריה קסנופובית, ההגירה החדשה יצרה בעיות רציניות.

יש דעה נפוצה שלפיה הדת – אוונגלית, קתולית, סונית, שיעית, ניאור-הינדית, בודהיסטית או אחרות – חזרה ככוח אדיר, בכל יבשת ויבשת. האם אתה רואה בכך תופעה בסיסית, או עניין חולף, שטחי?

אין ספק שהדת – כְּרִיטוּאָלִיזְצִיה של החיים, אמונה ברוחות, או בישויות לא גשמיות המשפיעות על החיים, ולא פחות מזה כגורם המקשר בין קהילות – נפוצה כל-כך לאורך ההיסטוריה, עד כי תהא זו שגיאה להתייחס אליה כאל תופעה שטחית, או בת-חלוף, לפחות בקרב העניים והחלשים, אשר ככל הנראה זקוקים יותר לנחמותיה, ולהסברים מדוע פני הדברים הם כמו שהינם. קיימות שיטות ממשל, הסינית למשל, שמסיבות מעשיות אין בהן מקבילה למה שאנחנו מכנים בשם דת. הן מראות כי הדבר אפשרי, אבל אני חושב שאחת השגיאות של התנועה הסוציאליסטית, והקומוניסטית, היתה ההרס האלים של הדת בזמנים בהם מוטב היה לא לעשות זאת. אחד השינויים המעניינים, אחרי נפילת מוסוליני באיטליה, התרחש כאשר טוליאטי⁴ הפסיק, בצדק, לדחוק אל השוליים

4 פאלמירו טוליאטי הנהיג את המפלגה הקומוניסטית האיטלקית תחת המשטר הפאשיסטי, אחרי תבוסתו.

את הקתולים המאמינים. אחרת לא היה זוכה ב־14 אחוזים של עקרונות הבית, אשר הצביעו בעד הקומוניסטים בשנות הארבעים. מהלך זה הפך את המפלגה הקומוניסטית האיטלקית מאוונגרד לנייסטי למפלגת המונים עממית. מצד שני, נכון שהדת חדלה להיות השפה האוניברסלית של השיח הציבורי. במובן זה, החילון הפך לתופעה גלובלית, אף כי את הדת המאורגנת הוא ערער ממש רק באזורים מעטים של העולם. באירופה זה עדיין המצב. לא כל כך ברור מדוע תהליך זה לא התרחש בארצות הברית, אבל אין ספק כי החילון קנה לו אחיזה רק בקרב אינטלקטואלים ואחרים שאינם זקוקים לדת. מבחינת אלה שממשיכים להיות דתיים, העובדה שמתקיימות כעת שתי שפות של שיח יוצרת מעין סכיון פורני המתגלה לעתים קרובות למדי, למשל אצל פונדמנטליסטים יהודים בגדה המערבית – הם מאמינים בשטויות גמורות, אבל פועלים כמו מומחים בשטח זה. התנועה האסלאמית של ימינו מורכבת מהרבה טכנולוגים וטכנאים צעירים מסוג כזה. אין ספק שמנהגים דתיים יעברו שינוי מהותי. האם שינוי זה ירחיב את תופעת החילון? לא ברור. למשל, אני לא יודע עד כמה השינויים בדת הקתולית שחלו במערב – כלומר, הסיורב של נשים לציית לכללים המיניים – הפחיתו את עוצמת האמונה של נשים קתוליות. שקיעת האידיאולוגיות של הנאורות הותירה כמובן טווח רחב הרבה יותר לפוליטיקה דתית ולגרסאות דתיות של לאומיות. ואולם, איני סבור שהיתה עלייה גדולה של כל הדתות. רבות מהן נמצאות במגמה ברורה של ירידה. באמריקה הלטינית, הקתוליות נאבקה במאמץ רב נגד הצמיחה של כיתות פרוטסטנטיות אוונגליות, ואני בטוח שבאפריקה היא מחזיקה מעמד בזכות נכונותה להתפשר עם מנהגים ומסורות מקומיים, שספק רב אם היתה מסכימה לקבלם במאה התשע־עשרה. הכיתות הפרוטסטנטיות האונגליות נמצאות במגמת עלייה, אבל לא ברור אם הן מהוות יותר מאשר מיעוט קטן – כמו שהיו הנון־קונפורמיסטים באנגליה. גם הפונדמנטליזם היהודי, הגורם נזק גדול כל כך לישראל, לא מסתמן כתופעה המונית. החרגי היחיד במגמה זו הוא האסלאם, שהמשיך להתרחב במאות האחרונות גם ללא פעילות מיסיונרית רצינית. ובתוך האסלאם, לא ברור אם מגמות כמו התנועה המיליטנטית העכשווית להשבת הכליפות מייצגות יותר מאשר מיעוט אקטיביסטי. מכל מקום, נראה לי שלאסלאם יש נכסים גדולים שיאפשרו לו להמשיך להתפשט – בעיקר משום שהוא נותן לעניים תחושה שהם טובים כמו האחרים, ושהמוסלמים שווים לאחרים.

אי אפשר לומר אותו דבר על הנצרות?

והרי הנוצרי אינו נחשב למאמין טוב כמו כל נוצרי אחר. אני בספק אם נוצרים שחורים מאמינים שהם טובים כמו המתיישבים הנוצרים, אבל מוסלמים שחורים מאמינים בשוויון כזה. האסלאם במהותו שוויוני יותר, והיסוד המיליטנטי די חזק בו. אני זוכר שקראתי כי סוחרי העבדים בברזיל הפסיקו לייבא עבדים מוסלמים, משום שאלה מרדו פעם אחר פעם. מהמקום שבו אנחנו נמצאים, משיכה זו נושאת סכנות ניכרות – במידה מסוימת הופך האסלאם את העניים לפתוחים פחות לתביעות אחרות לשוויון. תנועות מתקדמות בעולם המוסלמי ידעו מתחילה כי אין דרך למשוך את ההמונים מן האסלאם. אפילו בטורקיה – המקום היחיד שבו נעשה עניין זה בהצלחה – היה צורך באיזה מודוס ויונדי. במקומות אחרים, עליית הדת כיסוד בפוליטיקה, בפוליטיקה הלאומית, היתה מסוכנת באורח קיצוני. במקומות כמו הודו זו היתה תופעה בולטת מאוד בקרב הבורגנות, והיא היתה מפחידה במיוחד בגלל קשריה עם האליטות המיליטנטיות הקוואזי-פאשיסטיות, ועם ארגונים כמו ה-RSS, ולכן קל היה להניע אותה כתנועה אנטי-מוסלמית.⁵ למרבה המזל, חילון הפוליטיקה ההודית על-ידי המעמדות הגבוהים בלם עד כה את התקדמותה. לא שהאליטה ההודית היא אנטי-דתית. הרעיון הבסיסי של נהרו היה לבסס מדינה חילונית, שהדת נוכחת בה בכל. אף אחד בהודו כמובן אינו יכול לחשוב אחרת, או רוצה שיהיה אחרת – אבל הדת מוגבלת באמצעות עליונותם של ערכי החברה האזרחית החילונית.

המדע היווה חלק מרכזי מתרבות השמאל לפני מלחמת העולם השנייה, אבל במשך שני הדורות הבאים כמעט נעלם כיסוד מוביל בחשיבה המרקסיסטית או הסוציאליסטית. האם אתה חושב שתשומת הלב הרבה שמקבלות סוגיות אקולוגיות עשויה להצטרף למדע ולפוליטיקה הרדיקלית?

אני בטוח שתנועות רדיקליות יתעניינו במדע. מצב הסביבה וחששות אחרים נותנים סיבה טובה להתנגד לבריחה מהמדע ומהגישה הרציונאלית לבעיות, בריחה שהפכה נפוצה ביותר מאז שנות השבעים והשמונים. אבל ביחס למדענים עצמם, אני לא מאמין שזה יקרה. שלא כמו אנשי מדעי החברה, שום דבר לא

5 "ארגון המתנדבים הלאומי", ארגון לאומני, ששמו ההינדי The Rashtriya Swayamsevak, ידוע גם בשמו Sangh.

מקרב את מדעני הטבע אל הפוליטיקה. לאורך ההיסטוריה, הם בדרך כלל היו א-פוליטיים, או קיבלו את העמדות שהיו מקובלות במעמד שלהם. היו יוצאים מן הכלל – למשל בקרב הצעירים בצרפת של תחילת המאה התשע-עשרה, ובמיוחד בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים. אלא שאלה הם מקרים מיוחדים, שנבעו מההכרה של המדענים עצמם כי עבודתם מהותית יותר ויותר לחברה, אך החברה אינה מבחינה בכך. המחקר החשוב ביותר בנושא זה הוא ספרו של ברנאל,⁶ שהיתה לו השפעה עצומה על מדענים אחרים. המתקפה המכוונת של היטלר על כל מה שהמדע ייצג, סייע לו כמובן.

במאה העשרים עמדה הפיזיקה במרכז ההתפתחות המדעית, ואילו במאה ה-21 מדעי החיים יעמדו, בבירור, במוקד. כיוון שאלה קרובים יותר לחיי אדם, אפשר שיהיה בהם מרכיב גדול יותר של פוליטיזציה. ואולם, קיים ללא ספק גורם הפועל נגד מגמה זו: מדענים משתלבים במידה גוברת והולכת בתוך המערכת הקפיטליסטית, גם כפרטים וגם בתוך ארגונים מדעיים. לפני ארבעים שנה אי אפשר היה להעלות על הדעת רישום פטנט על גן. היום רושמים פטנט על גן בתקווה להתעשר. תהליך זה מרחיק חלק גדול מן המדענים מהפוליטיקה השמאלית. הדבר היחיד שיכול עדיין לגרום לפוליטיזציה שלהם הוא המאבק נגד הממשלות הדיקטטוריות והסמכותניות המתערבות בעבודתם. אחת התופעות המעניינות בברית המועצות היתה שמדענים סובייטים אולצו להיות פוליטיים, משום שניתנו להם זכויות אזרחיות וחירויות מסוימות. כך קרה שאנשים שלא היו אלא יצרנים נאמנים של פצצות מימן, הפכו למנהיגים דיסידנטיים. אין זה מן הנמנע שכך יקרה בארצות אחרות, אף כי כרגע אין רבות כאלה. נושא הסביבה יכול בוודאי לרתום כמה מדענים. אם תחול התפתחות מאסיבית במערכה לשינוי האקלים, ברור שהמומחים ימצאו את עצמם מעורבים, בעיקר בפעילות נגד מכחישים וריאקציונרים. כך שלא הכל אבוד.

נפנה לשאלות היסטוריוגרפיות: מה משך אותך לנושא הצורות הארכאיות של התנועה החברתית במורדים פרימיטיביים,⁷ ועד כמה תכננת את זה מתחילה?

זה התפתח מתוך שני עניינים. כאשר הסתובבתי באיטליה בשנות החמישים נתקלתי שוב ושוב בתופעות מוזרות, כמו סניפים במפלגה הקומוניסטית בדרום

6 John Desmond Bernal, *The Social Function of Science*, 1939.

7 Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels*, 1959.

שבחרו ב"עדי יהווה" כמזכירי מפלגה. אלה היו אנשים שחשבו על בעיות מודרניות אבל לא במונחים שהורגלנו בהם. חוץ מזה, בעיקר אחרי 1956, זה ביטא תסכול כללי שלי מההסבר הפשטני שהיה בדינו באשר להתפתחותן של תנועות הפועלים העממיות. בעת כתיבת הספר מורדים פרימיטיביים הייתי רחוק מאוד ממתחת ביקורת על הקריאה הסטנדרטית. להיפך – הדגשתי שהתנועות הללו לא יגיעו לשום מקום אלא אם כן יאמצו במוקדם או במאוחר את המילון והמוסדות המודרניים. ובכל זאת, התברר לי שלא היה די בזניחתן של תופעות שונות אלה כדי לומר שאנחנו יודעים כיצד כל הדברים הללו פועלים. יצרתי סדרה של דוגמאות, ניתוחי מקרים מהסוג הזה, ואמרתי "אלה לא מתאימים". פעולה זו הובילה אותי לחשוב שאפילו לפני המצאת השיטות, המוסדות והמילון הפוליטי המודרניים, היו דרכים לניהול פוליטיקה על סמך רעיונות בסיסיים בנושא יחסים חברתיים – בעיקר בין בעלי העוצמה לבין חלשים, בין שליטים לנתינים – פוליטיקה בעלת לוגיקה וקוהרנטיות מסוימות. אבל האמת היא שלא הזדמן לי להמשיך לפתח את הנושא. מאוחר יותר, כאשר קראתי את ספרו של בארינגטון מור, אי צדק,⁸ מצאתי רמז כיצד צריך לעשות זאת. זו היתה ההתחלה של משהו שמעולם לא קיבל פיתוח ממשי, ואני די מצטער על כך. אני עדיין מקווה לנסות לעשות משהו בכיוון הזה.

**בזמנים מעניינים⁹ ביטאת הסתייגויות חשובות מן האופנות
ההיסטוריות של אותה עת. האם אתה סבור שהזירה ההיסטוריוגרפית
נשארה יחסית ללא שינוי?**

אני מתרשם יותר ויותר מהיקף השינוי האינטלקטואלי שחל בחקר ההיסטוריה ובמדעי החברה משנות השבעים ואילך. דור ההיסטוריונים שלי, אשר שינה למעשה את דרך הוראת ההיסטוריה, כמו גם דברים רבים אחרים, ניסה בעצם לכונן קשר מתמיד של הפריה הדדית בין חקר ההיסטוריה למדעי החברה. ראשיתו של מאמץ זה בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה. לימודי הכלכלה התפתחו באפיק שונה. אנו לקחנו כמובן-מאליו שמדובר במשהו אמיתי; בממשויות אובייקטיביות; אף על פי שמאז מרקס והסוציולוגיה של הדעת, ידענו שאי אפשר פשוט לתעד את האמת כפי שזו התרחשה. הדבר המעניין באמת היה השינויים החברתיים. 'השפל הכלכלי הגדול' היה כלי מועיל, משום שהוא הזכיר את

8 Barrington Moore, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, 1978.

9 Eric Hobsbawm, *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*, 2002.

התפקיד שמילאו משברים גדולים בשינויים היסטוריים – המשבר של המאה הארבע-עשרה, המעבר לקפיטליזם. בעצם, לא המרקסיסטים היו אלה שהכניסו את זה. וילהלם אַפֶּל, בגרמניה, הוא היה הראשון שקרא מחדש את ההתפתחויות בימי הביניים לאור 'השפל הכלכלי הגדול' של שנות השלושים. אנחנו ניסינו לפתוח בעיות, היינו עסוקים בשאלות הגדולות, ומיעטנו בחשיבותם של דברים אחרים. כל כך התנגדנו לטרדיציונליסטים, להיסטוריה של אישים, או לצורך העניין, להיסטוריה של הרעיונות, עד שדחינו את כל זה. לא היתה זו עמדה מרקסיסטית דווקא – זו היתה גישה כללית שאומצה בידי נְפְרִיאֵנים בגרמניה; צרפתים נטולי רקע מרקסיסטי שהגיעו מאסכולת ה"אנאל", ואמריקאים ממדעי החברה, שאימצו אותה בדרכם שלהם.

בשלב מסוים בשנות השבעים חל שינוי חריף. בשנים 1979-1980 פירסם כתב העת *Past & Present* חילופי דברים בין לורנס סטון לביני בנושא 'תחיית הנרטיב', ושאל: "מה קורה לשאלות המדוע הגדולות?" מאז נטו ההיסטוריונים לשכוח את השאלות הטרנספורמטיביות הגדולות. בורבזמן חלה התרחבות עצומה בטווח של חקר ההיסטוריה – ואפשר היה לכתוב על כל דבר: אובייקטים, רגשות, מנהגים. חלק מכל זה היה מעניין, אבל היה גם גידול עצום במה שאפשר לכנותו היסטוריית הפאנזיין (fanzine), שקבוצות כותבות רק כדי להרגיש טוב יותר ביחס לעצמן. הכוונה טריוויאלית, אך התוצאות אינן תמיד טריוויאליות. לפני כמה ימים ראיתי כתב עת חדש בנושא ההיסטוריה של העבודה, ובו מאמר על שחורים בוויילס במאה התשע-עשרה. עם כל כמה שהעניין חשוב לשחורים בוויילס, כשלעצמו אין זה נושא מרכזי במיוחד. המשמעות המסוכנת ביותר של הדבר היא, כמובן, צמיחתה של מיתולוגיה לאומית, מוצר לוואי של ריבוי המדינות החדשות אשר הצטרפו ליצור לעצמן את תולדותיהן הלאומיות. מרכיב גדול של כל זה קשור לאמירה שאיננו מתעניינים במה שקרה, אלא במה שעושה לנו טוב. הדוגמא הקלאסית היא זו של הילידים האמריקאים, שסירבו להאמין כי אבותיהם היגרו מאסיה ואמרו: "היינו כאן מאז ומעולם".

חלק גדול מהשינוי היה כמובן מסוים פוליטי. ההיסטוריונים שאחרי 1968 הפסיקו להתעניין בשאלות הגדולות – הם חשבו כי כולן כבר נענו. הם התעניינו הרבה יותר בהיבטים רצוניים או פרסונאליים. תופעת "הסדנה ההיסטורית" היתה התפתחות מאוחרת מן הסוג הזה. אני לא חושב שהסוגים החדשים של חקר ההיסטוריה יצרו שינויים דרמטיים. בצרפת, למשל, היסטוריה פוסט-ברודלית (post-Braudel) איננה טלאי על הדור של שנות החמישים והששים. לפעמים יש איזה מחקר מעולה, אבל גם הוא כבר מזן אחר. אני נוטה לחשוב

שהדבר נכון גם ביחס לבריטניה. היה יסוד של אנטי־רציונאליזם ורלטיביזם בתגובה זו של שנות השבעים, שלדעתי הפגינה בכללותה גישה עוינת כלפי מחקר ההיסטוריה.

מצד שני, היו גם כמה התפתחויות חיוביות. החיובית ביותר היא זו של ההיסטוריה התרבותית, שכולנו ללא ספק הזנחנו. לא הקדשנו די תשומת לב להיסטוריה כמו שהיא מציגה עצמה מול שחקניה. הנחנו שאפשר להכליל את השחקנים, אבל אם הולכים אחורנית ואומרים כי בני אדם יוצרים את ההיסטוריה שלהם, כיצד הם עושים זאת במנהגיהם, בחייהם? ספרו של אריק וולף¹⁰ הוא דוגמא לשינוי טוב במובן זה. בנוסף חלה צמיחה משמעותית מאוד בחקר ההיסטוריה הגלובאלית. בקרב לא־היסטוריונים היה עניין גדול בהיסטוריה הכללית – בשאלה כיצד החל המין האנושי. הודות למחקרי ה־DNA, אנחנו יודעים הרבה מאוד על ההתיישבות של בני אדם על פני כדור הארץ. במלים אחרות, יש לנו בסיס ממשי לכתיבת היסטוריה עולמית. בקרב ההיסטוריונים חלה התנתקות מן המסורת האירוצנטרית או מן המערב־צנטריות. התפתחות חיובית נוספת הגיעה בעיקרה מן האמריקאים, ובחלקה גם מההיסטוריה הפוסט קולוניאלית: הפתיחה מחדש של שאלת הספציפיות של הציוויליזציה האירופית או האטלנטית ועליית הקפיטליזם – ספרו של פורמנץ¹¹ וכו'. זו נראית לי כהתפתחות חיובית מאוד, אף כי אין להכחיש כי הקפיטליזם המודרני צמח בחלקים של אירופה, ולא בהודו או בסין.

אילו היה עליך לבחור נושאים שטרם נחקרו או שדות המציבים אתגרים משמעותיים בעבור היסטוריונים לעתיד לבוא, באילו נושאים היית בוחר?

הבעיה הגדולה היא כללית מאוד. במושגים פאלאנתולוגיים, המין האנושי שינה את קיומו במהירות מדהימה, אבל השונות בממדי התמורה היתה עצומה. לפעמים הוא נע לאט מאוד ולפעמים מהר מאוד, לפעמים באופן מבוקר ולפעמים לא. ברור שמדובר גם בשליטה גְרָלָה על הטבע, אבל כל נטען שאנו יודעים לאן כל זה מוביל. המרקסיסטים התמקדו, ובצדק, בשינויים באופני הייצור וביחסיהם החברתיים כמחוללי שינוי היסטורי. מכל מקום, אם אנחנו מניחים כי "בני אדם יוצרים את ההיסטוריה שלהם", השאלה הגדולה היא זו: מבחינה

10 Eric Wolf, *Europe and the People without History*, 1982.

11 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence*, 2000.

היסטורית, יעדן של קהילות ומערכות חברתיות היה להשיג ייצוב ושעתוק, באמצעות יצירת מנגנונים שתפקידם לבלום זינוקים מעוררי חרדה אל עבר הבלתי נודע. התנגדות לשינוי הנכפה מבחוץ עדיין מהווה היום גורם משמעותי מאוד בפוליטיקה העולמית. כיצד, אפוא, יכולים בני אדם וחברות, המובנים כדי להתנגד להתפתחות דינמית, לחיות בשלום עם צורת ייצור המבוססת על התפתחות דינמית אינסופית, שאינה ניתנת לחיזוי? היסטוריונים מרקסיסטים יוכלו לצאת נשכרים אם יחקרו את הסתירה הבסיסית המתקיימת בין המנגנונים מחוללי השינוי לבין אלה המכוונים להתנגד לו.

מאנגלית דפנה כרמלי ויצחק לאור